

Олена Бундак

Вплив загальнодержавних процесів у Російській імперії на політизацію українського селянства наприкінці XIX – на початку XX ст.

У статті проаналізовано процес політизації свідомості українського селянства в Російській імперії, який розглядається в контексті соціально-економічних і політичних подій та безпосередньої участі в них селянства наприкінці XIX – на початку XX ст. Наголошено, що царська Росія стала центром протиріч, які загострилися внаслідок прискореної модернізації і трансформації традиційного суспільства. Автор, на основі аналізу наукового матеріалу, виділяє етапи процесу, акцентуючи увагу на формах прояву участі селянства в суспільно-політичному житті держави: відмова від сплати податків, масові заворушення, самовільне захоплення та розподіл земель і т. д.

Ключові слова: політизація, селянство, політична організація, політична партія, форми протесту, свідомість, менталітет.

Постановка наукової проблеми та її значення. В останні десятиліття селянськознавча проблематика стала тим науковим напрямом, який переживає своєрідний ренесанс, зокрема в новітній українській історіографії. Аграрне питання, шляхи і темпи модернізації українського села в умовах існування царського самодержавства, участь селян у військових подіях початку XX ст. – ось неповний перелік тематичних лакун, які особливо помітні в історико-політичних дослідженнях нового покоління українських науковців.

Аналіз досліджень цієї проблеми. У рамках етнографічних досліджень вивчення й опис життя селянства (системи світогляду, специфіки світосприйняття, особливості побуту) починаються ще в XIX ст. Різні сторони побуту і культури українського народу охоплюють праці М. Костомарова, В. Антоновича, П. Чубинського. Значним внеском у просування досліджуваної проблематики здійснив В. Липинський, провівши детальне дослідження засад ментальності українського селянства крізь призму політологічного аналізу типу держави [1]. Його можна вважати засновником аналізу власне ментальних характеристик у контексті співвідношення соціального й етнічного у світоглядних уявленнях селянства як провідного стану українського суспільства.

Актуалізація проблематики з дослідження ментальності, соціокультурних змін, психології, політичної культури українського селянства другої половини XIX – початку XX ст. зумовлена тим, що до ухвалення Україною незалежності означені вище теми в контексті одностороннього або спотвореного трактування радянською історіографією революційних подій (1905–1921 рр.) практично не розглядалися. «Вивчення основних аспектів життя і діяльності українського селянства початку XX ст. у всіх його проявах – одне з наріжних завдань сучасної української історіографії», – неодноразово підкреслював О. Реєнт [2, с. 225].

Новітня українська наукова література з історії селянства відзначається новими ідеями та уявленнями. Відбувається переоцінка змісту знань, розширення сфери досліджень, пошук нових теоретико-методологічних підходів і системної парадигми для освітлення ментальності, соціально-політичного та культурно-духовного розвитку селянства початку XX ст. Із цієї позиції слід виділити наукові праці Ю. Присяжнюка та О. Михайлюка, де спостерігається аналіз ментальних характеристик селянства в контексті конкретної історичної епохи.

Зокрема, Ю. Присяжнюк «подає аналіз селянства крізь призму соціокультурної цілісності з притаманними йому рисами ментальності» [3]. Автор зазначає, що ментальність українських селян, будучи продуктом історичної еволюції, результатом взаємодії селянського соціуму з природним середовищем, непомітно, але істотно впливала на його самобутність та історичну долю [4].

О. Михайлюк розглядає спосіб життя, світосприймання і господарську діяльність селян, що відбувається під впливом модернізаційних та революційних перетворень [5]. Аналізуючи соціокультурні процеси, вчений, підкреслюючи архаїчно-традиційну культуру селянства, розкриває поступові зміни в їх психології щодо органів влади, політичних партій та організацій селянського напрямку.

Окремої уваги заслуговують наукові праці В. Лозового, який у контексті дослідження революційної епохи 1917–1921 рр. звертається до трактування соціокультурних факторів у розвитку українського села. Автор робить висновок, що соціокультурний підхід під час розгляду революційних процесів в українському селі дозволив з'ясувати відносини в кризовому суспільстві, які зумовлювалися ментальними установками селян як носіїв специфічних соціальних цінностей та стереотипів [6; 7].

Розглядати процес політизації ми не можемо, не звертаючись до політологічної літератури, яка власними методами, інструментарієм і особливостями понятійного апарату розкриває цей процес. Що ж включає в себе поняття «політизація»? Класичний підручник із політології дає таке трактування: «Вплив політичної свідомості через регулятивно-управлінську функцію на формування і напрям розвитку елементів духовної сфери суспільства. Зміст, процес і форми такого впливу прийнято називати політизацією» [8, с. 384]. Процес політизації можна звести до трьох основних етапів. По-перше, це «початкова політизація», коли політична свідомість починає безпосередньо вплітатися у сферу прояву суспільної свідомості. По-друге, кожний елемент духовної сфери набуває політичного значення в умовах, коли від контролюючої сфери залежить виконання та реалізація політичних завдань. По-третє, ці завдання стають більш важливими й складними, коли фактично заново формуються державні органи і структури, а радикальні перетворення охоплюють усі найважливіші сфери суспільства – економіку, культуру, духовне життя, різноманітний і складний комплекс суспільних відносин на певному етапі розвитку держави.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Процес політизації свідомості основної маси українського населення слід, на нашу думку, розглядати в контексті соціально-економічних і політичних подій та безпосередньої участі в них селянства.

На початку ХХ ст. царська Росія стала центром протиріч, що загострилися внаслідок прискореної модернізації і трансформації традиційного суспільства. Процеси капіталізації, які відбувалися у світі, стосуються і України, вони не оминули і саме селянство. Царське законодавство, незважаючи на низку заходів, не могло утримати населення від змін, що відбувалися на селі. Воно лише закріпило статус селян і перетворило громаду в підвалину ідеології та політичної системи царизму разом із самим самодержавством. Логічними процесами відродження вільної свідомості мужика-господаря стали масові заворушення, революційні виступи початку ХХ ст. Вони були зумовлені прагненням особисто вільних селян отримати у власність землю (або на правах володіння, або користування). Саме в руслі вирішення аграрного питання і спостерігається поступова політизація свідомості українського селянства.

Особливістю політичної свідомості української людності початку ХХ ст. було панування групової свідомості. Кожна соціальна група, вважаючи свої інтереси найважливішими, скептично ставилася до інших соціальних груп. Це характерно для робітників і селян, яких роз'єднували різні види господарської діяльності та відношення до засобів виробництва. Відсутність єдиної, вигідної для українства системи цінностей, приводила до поширення в Україні великої кількості різних політичних ідеологій, прихильників яких визначало не їхнє політичне становище, а економічне.

Ми спробуємо визначити етапи, які, на нашу думку, характеризують процес політизації свідомості українського селянства в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Перший етап співвідноситься зі скасуванням кріпацтва і зміною психології самого селянина. Отримавши особисту свободу, не будучи ні від кого залежним, селянин бажав реалізувати себе лише в трудовій діяльності. Але, не маючи власного наділу, або маючи мізерну частку, згідно із власною психологією, претендує на щось більше, а саме на більшу частину землі.

Стосовно влади селянин займав двояку позицію: через звичку не міг відмовитися від наявного стану речей (існування царської влади, державних, поліцейських та адміністративних інститутів), не уявляючи себе без захисту держави, з іншого боку, – частина більш далекоглядних селян претендують і хочуть певних змін – змінити сільського старосту, перерозподілити землі, звільнитися від влади ненависного поміщика та ін. За висновками деяких сучасних дослідників, в українських селян спостерігалось «принципове неприйняття ... ідеї модернізації», яке виявлялось в міграційних процесах: українські селяни обходили міста і рухалися в пошуках вільної землі, у міста йшла лише невелика частина (з тих районів, де рівень грамотності був вищим) [9, с. 194].

Індустріалізація, яка проходила в окреслених хронологічних рамках, не привела до формування в Україні структури індустріального суспільства і не охопила села: воно залишалося аграрним.

Селянство Придніпровської України складало 74 %, Західній – 90 % всього населення [10, с. 127]. Спостерігався процес соціального розшарування селянства з перевагою бідняків, що, у свою чергу, стимулювало зростання на селі соціальної напруженості і призводило до різних конфліктів. Майже 94 % селянських господарств України вийшли з кріпосної залежності з наділами до п'яти десятин, тобто нижче мінімальної норми, необхідної в той час для самостійного ведення селянського господарства, до того ж селяни отримали гірші землі [11, с. 13]. Скорочення кількості землі відбулося й у зв'язку з приростом населення [12, с. 4]. Як наслідок, із 1860 до 1905 р. в українських губерніях малоземельного населення стало вдвічі більше, а в деяких – утричі [13, с. 143].

На першому етапі селянство (його активні представники) набуває елементів національної самосвідомості: бачить своє місце, роль і призначення в етнонаціональній структурі суспільства, усвідомлює свою причетність до подій, починає частково розуміти етнополітичні процеси, які його оточують, а також формує здатність приймати і шукати багатовимірні, компромісні шляхи їх реалізації. Наприкінці XIX ст. політизація відбувається не лише в колах інтелігенції, а й активно сприймається в різних верствах населення. Підтвердити це положення можна висновками одного із сучасних фахівців із проблем модернізації в Росії в кінці XIX ст. На його переконання, в «товариствах, які розвиваються», модернізація супроводжувалася боротьбою сучасних і традиційних норм, що відбувалося і гармонійним, і конфліктним шляхом. Російське суспільство (в тому числі і наддніпрянські території) наприкінці XIX – на початку XX ст. тяжіло до конфліктного варіанту.

Другий етап хронологічно співвідноситься з початком XX ст., а саме – економічною кризою 1900–1903 рр., яка охопила не лише Російську імперію, а й більшість країн світу; революційними подіями 1905–1907 рр.; Столипінською аграрною реформою 1906 р.; Маніфестом 17 жовтня 1905 р. (проголосив громадянські свободи, у тому числі зборів і спілок, оживив суспільно-політичне життя, почали виникати або виходити з підпілля різні партії та суспільно-політичні об'єднання), створенням та діяльністю Всеросійського селянського союзу (далі – ВСС).

Процес політизації українського селянства найбільш проявився на території Галичини. Політична мобілізація галицького селянства стала великим досягненням українського національного руху. За два передвоєнні десятиліття на місці пригнобленої і безправної селянської маси виросла свідомо українська нація, яка усвідомила свої політичні інтереси.

Економічна криза загострила протиріччя в суспільстві, конкуренцію і поглибила поляризацію підприємств, змусила буржуазію максимально сконцентрувати та об'єднати сили, що, відповідно, позначилося на всіх верствах населення: для робітників – збільшенням робочого дня, зниженням рівня зарплати, для селян – жорстоким гнобленням і царизмом, і поміщиками, збільшенням податків та платежів, розоренням, зростанням соціальної напруги. Усі ці обставини спонукали до участі селянства в революційних подіях 1905–1907 рр.

Виникнення перших селянських організацій хронологічно пов'язане з початком діяльності так званих «організацій уповноважених» восени 1905 р. Їх членами були місцеві селяни, обрані на селянському сході. У Волинській губернії діяло чотири таких організації, у Подільській – 20, Київській – три [14, с. 187]. Серед форм протесту найбільш часто застосовувалася страйкова боротьба, яка проходила за більш-менш однаковою схемою. «У всіх селах заворушення проявилися в однаковій формі, ніби за раніше складеною програмою» [15, арк. 46–47].

Аналогічні організації утворювалися повсюдно, переплітаючись із організованим рухом сільських робітників. Наприклад, у Київському повіті «... селяни-батраки в багатьох селах вже додумалися до спільного обговорення і врегулювання умов роботи у поміщика і тим самим, безсумнівно, організували робочі спілки, які діють цілком аналогічно з робітниками спілками в місті. Всюди, де з'являються такі союзи, вони обов'язково вимагають збільшення заробітної плати і недопущення до робіт сторонніх селян» [15, арк. 69].

Крім того, найважливішою характеристикою запропонованого нами другого етапу політизації свідомості селянства є утворення та діяльність ВСС – масової селянської організації, утвореної в 1905 р. Причому особливістю її розвитку і функціонування була географія цієї організації (у межах губерній – Полтавської, Чернігівської, Катеринославської, Херсонської, Таврійської, Київської, Подільської та Волинської [16]). Представники цієї організації вимагали не лише землі, а й свободи. Буквальне її розуміння визначалося як вимога народоправства, хоча конкретні форми її не визначалися. У найбільш прийнятному варіанті це була участь усіх верств у виборах до місцевих

органів влади, вибори в Установчі збори, і здебільшого збереження інституту царя, який повинен був стати головним адміністратором.

Нині в українській та зарубіжній історії присутні наукові дослідження, присвячені діяльності ВСС і його оцінці. Крім цього, доступними є свідчення, спогади, публікації безпосередніх учасників ВСС, часто дуже полярні.

Полемічним і дискусійним залишається також питання про роль впливу різних політичних сил на організацію ВСС, зокрема, хто відіграв вирішальну роль у створенні цієї селянської організації. Однак це питання не є предметом нашого дослідження, оскільки ми простежуємо, яким саме чином селяни реагували на будь-яку політичну агітацію – від зацікавленості до безпосередньої участі. Зрозуміло, що спостерігається вплив політичних партій (їх відозв і прокламацій), які отримали досить значне поширення на селі [17, с. 179].

В Україні центром зародження ВСС був Донецький округ Війська Донського, де, крім козаків-росіян, проживала і значна кількість селян-українців [18, с. 6–7]. Із селянами проведено величезну роботу з його організації: близько 200 тис. селян підписало відозву щодо необхідності створення ВСС. Біля його витоків на Донщині стояли брати Мазуренки. С. Мазуренко вважав ВСС «революційною спробою самого селянства організуватися для боротьби проти царсько-поміщицького самодержавства і для об'єднання революційних сил села з робітниками» [19, с. 224]. Загалом в Україні в другій половині 1905 – січні 1906 р. виникло сім губернських, 19 повітових, 39 волосних і 285 місцевих організацій Всеросійського селянського союзу.

Даючи характеристику соціальної бази ВСС, ми солідарні з висновками В. Громана, зробленим на основі аналізу програмних вимог ВСС: «Ми маємо справу з класом дрібних і середніх самостійних виробників, які працюють своїми руками обробляють землю» [20, с. 10]. Підтверджує цю тезу й оцінка члена Бюро сприяння ВСС С. М. Блеклова, який засвідчував, що на Установчому з'їзді Союзу «не було двох сільських крайнощів – багатіїв і безнадійних бідняків» [21, с. 31–35]. Членами спілок ставало в основному бідне і середняцьке селянство. Заможні землероби були активними діячами союзницького руху тільки в окремих випадках.

В. Гарміза у своїй статті висловив думку, що ініціатива створення Селянської спілки виходила від самих селян, яких підтримала співчутлива їм земська інтелігенція [22, с. 136, 140]. Д. Колесніченко зазначає, що створення Союзу було наслідком політичної консолідації селянства і його боротьби проти поміщицького землеволодіння та самодержавного політичного ладу. Крім того, для нас важливий її висновок про те, що Союз об'єднав усе селянство, відображаючи, таким чином, його коливання між реформізмом і революційністю, а також не був ні організацією сільської бідноти, ні організацією заможних селян [23, с. 295].

А. Курьонішев на основі опрацювання значного обсягу матеріалу довів, що створення ВСС було складним процесом, який не можна розглядати однозначно як результат самодіяльності селянства чи ініціативу ліберальної і народницької інтелігенції. Союз виник у результаті взаємодії різних соціальних і політичних сил та обставин Першої російської революції. Основне завдання ВСС – залучення в політичну боротьбу багатомільйонної, переважно консервативної маси селянства [24, с. 23, 61].

А. Щербак показав швидке зростання політичної свідомості селянства в процесі революційної боротьби, що виявилось в поступовому переході позиції селян – від подачі петицій цареві до проголошення уряду поза законом [25].

Важливим чинником досліджуваного процесу є участь і парламентська боротьба об'єднаної фракції Трудової групи і Всеросійського селянського союзу в II Державній Думі. Підставою для цього, за висновком А. Курьонішева, була ідеологічна близькість обох політичних сил (неонародницьких за своєю суттю) [24, с. 211].

Висновки. Отже, якими б не були суперечливими позиції вчених, слід погодитися з тим, що селянство активно політизується і намагається брати посильну участь в управлінні на місцевому й державному рівні.

Загалом другий етап характеризується безпосередньою участю селянства в гуртках, політичних організаціях і партіях. На цьому етапі селянство представляє себе як численну, але мало згуртовану силу. Значну роль відіграють лише активісти, які на основі придбаного раніше досвіду (організаційного, політичного, відповідного рівня освіти), можуть виробляти, розповсюджувати та реалізовувати в життя нові ідеї. Фактично селянство набуває практичний досвід політичної діяльності, що проявляється в домаганнях усунення урядової опіки, загального виборчого права, виборності самоврядування, судів і поліції.

Джерела та література

1. Липинський В. Листи до братів-хліборобів: про ідею і організацію українського монархізму / В. Липинський. – 2-ге вид. – Нью-Йорк : Булава, 1954. – 472 с.
2. Реєнт О. П. Історія України XIX – початку XX ст.: методологічний зріз та тематичні напрямки наукового пошуку / О. П. Реєнт // УІЖ. – 2010. – № 2. – С. 218–232.
3. Присяжнюк Ю. П. Українське селянство: еволюція, ментальність, традиціоналізм : навч. посіб. / Ю. П. Присяжнюк. – Черкаси : Відлуння-Плюс, 2002. – 119 с.
4. Присяжнюк Ю. П. Ментальність українського селянства в умовах капіталістичної трансформації суспільства (друга половина XIX – початок XX ст.) / Ю. П. Присяжнюк // УІЖ. – 1999. – № 3. – С. 23–33.
5. Михайлюк О. В. Селянство України в перші десятиріччя XX ст.: соціокультурні процеси : монографія / О. В. Михайлюк. – Дніпропетровськ : Інновація, 2007. – 456 с.
6. Лозовий В. С. Соціокультурні фактори революційних процесів в українському селі в період Центральної Ради / В. С. Лозовий // Новітні тенденції вивчення актуальних проблем революційної доби (1917–1921 рр.). – Черкаси. – 2012. – С. 176–185.
7. Лозовий В. С. Проблеми політичної культури українського селянства в добу Центральної Ради (1917–1918 рр.) / В. С. Лозовий // Проблеми історії України XIX–XX ст. – Вип. XII. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2006. – С. 166–174.
8. Політологія : підруч. для вищ. навч. закл. / за заг. ред. канд. філос. наук Ю. І. Кулагіна. – К. : Альтер-прес, 2002. – 612 с.
9. Історія України / кер. авт. кол. Ю. Зайцев. – Вид. 2-ге, випр. – Львів : Світ, 1998. – 488 с.
10. Історія України : навч. посіб. – Вид. 2-ге, випр. та допов. – Київ : Каравела ; Львів : Новий світ–2000, 2002. – 304 с.
11. Лещенко М. Н. Класова боротьба в українському селі на початку XX століття / М. Н. Лещенко. – К. : Вид-во політ. л-ри, 1968. – 204 с.
12. Мірза-Авакянц Н. Селянські розрухи на Україні 1905–1907 року / Н. Мірза-Авакянц. – Х. : Держ. вид-во України, 1925. – 72 с.
13. Свідзінський М. Селянські спілки на Україні в революції 1905 року / М. Свідзінський // Літопис революції. – 1928. – № 6. – С. 141–168.
14. Федьков О. М. Політичні партії і селянство в 1905–1907 роки (діяльність партійних та непартійних організацій в селах Правобережної України) / О. М. Федьков. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2007. – 248 с.
15. ЦДІА в м. Києві, ф. 442. – Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора, оп. 704, спр. 285.
16. Сахаров С. Рабочее и социал-демократическое движение в г. Полтаве / С. Сахаров // 1905 год на Полтавщине : сборник. – Полтава : [б. и.], 1925. – С. 9–24 ; Дроздов И. Г. Аграрные волнения и карательные экспедиции в Черниговской губернии в годы Первой Революции 1905–1906 гг. / И. Г. Дроздов. – М. : Гос. изд-во, 1925. – 192 с. ; Когон Э. Крестьянское движение в Екатеринославском уезде в 1905 г. / Э. Когон // Летопись революции. – 1928. – № 6. – С. 169–229 ; Крестьянское движение в 1905 году // 1905 год на Николаевщине. Хроника, статьи и материалы по истории революции 1905 года на Николаевщине. – Николаев : [б. и.], 1925. – С. 305–333 ; Опаловый В. 1905 год в Крыму / В. Опаловый. – Симферополь : Крымгосиздат, 1931. – 40 с. ; Яременко А. Обзор крестьянского движения 1905–1906 гг. на Киевщине / А. Яременко // 1905 год в Киеве и Киевской области : сб. ст. и воспоминаний. – Киев : [б. и.], 1926. – С. 169–227. ; Крестьянское движение на Волыни в 1905 году // Советская Волынь. – 1925. – № 259 (384). – 18 дек. – С. 3.
17. Карпов Н. Крестьянское движение в революции 1905 года в документах / Н. Карпов. – Л. : Гос. изд-во, 1926. – 276 с.
18. Учредительный съезд Всероссийского крестьянского союза (Протокол). – Б. м. и. : Изд. глав. ком. Всерос. крестьян. союза, [б. г.]. – 40 с.
19. Мазуренко С. Б. В. Федоров «Крестьяне в революции 1905 года» // Пути революции. – М. : Новая деревня, 1926. – С. 223–225.
20. Громан В. Всероссийский крестьянский союз / В. Громан // Материалы к крестьянскому вопросу. Отчет о заседаниях ВКС 6–10 нояб. 1905 г. / вступ. ст. В. Громана. – Ростов : Новый мир, 1905. – 33 с.
21. Блеклов С. Крестьянский союз / С. Блеклов // Право. – 1905. – № 38. – С. 31–35.
22. Гармиза В. Рост политического сознания русского крестьянства в период революции 1905–1907 годов. Всероссийский крестьянский союз (Несколько полемических заметок) / В. Гармиза // История СССР. – 1986. – № 6. – С. 135–141.
23. Колесниченко Д. А. Всероссийский крестьянский союз в 1905–1907 гг. – М. : Ин-т рос. истории РАН, 2006. – 310 с.

24. Куреньшев А. А. Всероссийский крестьянский союз. 1905–1930 гг. Мифы и реальность / А. А. Куреньшев. – Москва : АИРО-XX ; Санкт-Петербург : Дмитрий Буланин, 2004. – 336 с.
25. Щербак А. П. 1905 год в Сумском уезде / А. П. Щербак // Пролетарская революция. – 1926. – № 7. – Т. 54. – С. 122–139.

Бундак Елена. Влияние общегосударственных процессов в Русской империи на политизацию украинского крестьянства в конце XIX – начале XX ст. В статье проанализирован процесс политизации сознания украинского крестьянства в Российской империи, который рассматривается в контексте социально-экономических и политических событий и непосредственного участия в них крестьянства в конце XIX – начале XX в. Отмечено, что царская Россия стала центром противоречий, обострившихся вследствие ускоренной модернизации и трансформации традиционного общества. Автор, на основе анализа научного материала, выделяет этапы процесса, акцентируя внимание на формах проявления участия крестьянства в общественно-политической жизни государства: отказ от уплаты налогов, массовые беспорядки, самовольный захват и распределение земель и т. д.

Ключевые слова: политизация, крестьянство, политическая организация, политическая партия, формы протеста, сознание.

Bundak Elena. The Impact of Nationwide Processes in the Russian Empire on the Politicization of the Ukrainian Peasantry in the Late XIX – Early XX Century. This paper examines the politicization of the consciousness of the Ukrainian peasantry in the Russian Empire, which is considered in the context of socio-economic and political events and direct participation of the peasantry in the late XIX – early XX century. Emphasized that tsarist Russia became the center of controversy, which worsened due to rapid modernization and transformation of traditional society. The author, based on the analysis of scientific material, identifies the stages of the process, focusing on the forms of manifestation of participation of the peasantry in social and political life: the refusal to pay taxes, riots, unauthorized seizure and distribution of land and etc.

Key words: politicization, peasantry, political organization, political party, forms of protest, consciousness, mentality.

Стаття надійшла до редколегії
11.07.2013 р.

УДК 94(477)''18''(092):323.17(=161.2)

Володимир Собчук

Національна «бездержавність» як політичний ідеал Михайла Драгоманова

У статті досліджено оцінку М. Драгомановим інституту державності та модель майбутнього суспільства. Державу науковець розглядав як засіб стабілізації соціальної ієрархії. Обстоював ідею суспільства, побудованого на засадах самоврядування. Заперечував доцільність державної незалежності української нації.

Ключові слова: нація, суспільство, держава, політична автономія, самоврядування.

Постановка наукової проблеми та її значення. Суспільно-політична діяльність та творчий доробок М. Драгоманова спричинили перехід українського націотворення від культурницької стадії до політичної. Важливе місце в його доктрині займав пошук нових форм соціальних відносин та політичної організації суспільства, які б виключали будь-яку експлуатацію й насилля. Учення дослідника поєднувало творчий здобуток української суспільно-політичної думки, зокрема напрацювання Кирило-Мефодіївського товариства, поширені на той час на терені Європи ідеології лібералізму, соціалізму та анархізму. Цей синтез дав змогу М. Драгоманову запропонувати модель такого суспільства, яке за ключовими параметрами радикально відрізнялося від наявних форм організації суспільства й соціальних відносин.

Важливим аспектом дослідження творчої спадщини М. Драгоманова є його внесок у розробку альтернативної моделі суспільства та його оцінка ідеї національної державності. Це пояснюється тим, що програми українських політичних партій кінця XIX – початку XX ст. формувалися під безпосереднім впливом його доктрини, будучи результатом її прийняття або критики.

© Собчук В., 2013